

Zeydân'ın soyundan gelenler ise Sa'dîler hânedanını (1509-1658) kurmuşlardır.

Askerlik, ilim ve tasavvuf sahalarında temayüz eden ve başlangıçta Fas'ın güneyine yayılmış olan Hasenîler bu ülkenin içtimâî ve siyasî tarihinde çok önemli rol oynadılar. Halk ve sultan nazarında büyük itibarları vardı. Her yerde saygı görüyor ve vergilerden muaf tutuluyorlardı. Şeriflere özel itibar gösterildiği ve kendilerine sürekli ihsanlarda bulunulduğu için bilhassa Merînîler devrinde (1196-1465) şeriflik iddiasında bulunanların sayısı arttı. Merînî sultanları bu durum karşısında bazı düzenlemeler yaparak nakiblik müessesesini kurdular ve şerif olanlarla olmayanları birbirinden ayırt edebilmek için bu ailenin mensuplarını dikkatli sayımlar sonucu belirleyip bir divanda tesbit etmeye çalıştılar; aralarında çıkabilecek meselelerin hallini de nakiblere havale ettiler.

Hasenîler'in ensâbı ve hal tercümesiyle ilgili olarak yazılan eserler arasında Abdüsselâm b. Tayyib el-Kâdirî'nin *ed-Dürrü's-senî fi ba'zî men bi-Fâs min ehli'l-beyti'l-Hasenî* (Fas 1309), Muhammed ed-Dilâî'nin *Netîcetü't-tahkîk* (Tunus 1296; Fas 1309), Abdullah Velfîd b. Arabî el-İrâkî'nin *ed-Dürrü'n-nefis fi men bi-Fâs min benî Muhammed b. Nefis* (Fas, ts.) ve Ebû'l-Alâ İdrîs b. Ahmed el-Fudaylî'nin *ed-Dürrü'l-behiyye ve'l-cevâhirü'n-nebeviyye fi fû-rû'î'l-Hasenîyye ve'l-Hüseyniyye* (Fas 1309, 1314) adlı eserleri zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kâdî, *el-Münteka'l-makşûr* (nşr. Muhammed Rezûk), Rabat 1986; İdrîs el-Fudaylî, *ed-Dürrü'l-behiyye ve'l-cevâhirü'n-nebeviyye fi fû-rû'î'l-Hasenîyye ve'l-Hüseyniyye*, Fas 1314; Abdüsselâm b. Tayyib el-Kâdirî, *ed-Dürrü's-senî fi ba'zî men bi-Fâs min ehli'l-beyti'l-Hasenî*, Fas 1309; Muhammed b. Ca'fer el-Ketânî, *Selvetü'l-enfâs*, Fas 1318; Ahmed el-Alevî, *Târîhu şürefâ'i Sicilmâse*, Rabat, el-Hizânetü'l-Hasenîyye, nr. 3034 Z; Abdülazîz el-Fiştâlî, *Menâhilü's-şafâ* (nşr. Abdullah Kennûn), Tıtvân 1384/1964; Selâvî, *el-İstikşâ*, I-IX, tür.yer.; Tâhir el-Lehyevî, *Hısnü's-selâm*, Dârülbeyzâ 1978; A. Cour, "Hasenî", *İA*, V/1, s. 339-341; E. Lévi-Provençal, "Şorfâ", a.e., XI, 576-579; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, II, 91; B. Lewis, "Alids", *EP* (Fr.), I, 412-414; G. Deverdun, "Hasani", a.e., III, 263-265.

MUHAMMED REZÛK

HASENİYYE

(الحسنية)

Zeydiyye imamlarından
Hasan el-Alevî'nin
(ö. 270/884)
mensuplarına verilen ad
(bk. HASAN el-ALEVÎ).

HASENİYYE

(الحسنية)

Hasan-ı Basrî'nin
(ö. 110/728)
görüşlerini benimseyen
ve Mu'tezile'nin kolları arasında
gösterilen bir fırka
(bk. HASAN-ı BASRÎ; MU'TEZİLE).

HASEP ve NESEP

(bk. NESEP).

HASET

(الحسد)

Başkalarının sahip olduğu imkânları
kıskanma anlamında bir terim.

Hem masdar hem de isim olarak kullanılan *hased* kelimesi, başkasının sahip olduğu maddî veya mânevî imkânların kendisine intikal etmesi veya kıskanılan kişinin bu imkânlardan mahrum kalması yönündeki istek ve niyeti ifade eder. Râgıb el-İsfahânî, bu istek ve niyetin gerçekleşmesi için gösterilen fiilî gayreti de *hasedin* tanımına katar (*el-Müfredât*, "hsd" md.; *ez-Zer'â*, s. 348); ancak başta ilk ahlâk âlimlerinden Hâris el-Muhâsibî ve Gazzâlî olmak üzere İslâm ahlâkçılarının çoğu *hasedi* bir duygu ve temenni olarak kabul etmiş, fiilî teşebbüsleri *hasedin* sonucu saymıştır (*er-Ri'âye*, s. 499-501; *İhyâ*, III, 248-249). Kur'ân-ı Kerîm'de, yahudilerin müslümanları inkârcılığa döndürme yönündeki niyet ve istekleri onların nefislerindeki *hasede* bağlanmak suretiyle *hasedin* temelinde bir duygu ve niyet meselesi olduğu vurgulanmış (*el-Bakara* 2/109), aynı zümrenin Allah tarafından müslümanlara lutfedilen başarıları kıskanması da *haset* kavramıyla ifade edilmiştir (*en-Nisâ* 4/54). *Haset* ettiği vakit *hasetçinin* şerrinden Allah'a sığınmak gerektiğini belirten âyetteki (*el-Felak* 113/5) "*hâsîd*" kelimesinden *hasedin* in-sanda kendi tabiatından gelen bir duygu olarak bulunduğu, "*hasede*" fiilinden de bu duygunun bazı kimseleri mâsum insanların zarara uğraması yönünde bir niyet ve temenniye sevkettiği anlamı çıkarılmıştır (meselâ bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 25; Elmalılı, VIII, 6402-6403).

Hadislerde *haset* kelimesi hem yukarıdaki anlamda hem de "gıpta" mânasında kullanılmıştır. Bir hadiste, "İki kimseye *haset* etmek câizdir" denildikten sonra bunlardan birinin Allah tarafından ken-

disine verilen serveti hak yolunda harcayan, diğerinin de Allah'ın verdiği ilimle amel edip bu ilmi başkasına öğreten kimse olduğu belirtilmiş (*Müsned*, II, 9, 36; Buhârî, "İlim", 15, "Zekât", 5, "Ahkâm", 3), böylece *haset* kelimesi "imrenme, hayırdan rekabet" anlamında kullanılmıştır. Öte yandan hadislerde, "bir şeyi sahibinden kıskanmak, onu çekememek" mânasındaki *haset* hakkında oldukça sert ifadeler yer alır. Buna göre, "Bir kulun kalbinde imanla *haset* bir arada bulunmaz" (*Nesâî*, "Cihâd", 8); "Ateşin odunu yakıp bitirmesi gibi *haset* de iyilikleri mahveder" (İbn Mâce, "Zühd", 22; Ebû Dâvûd, "Edeb", 44). Bir başka hadiste de kinle *hasedin* önemli sosyal problemlere yol açan ahlâkî hastalıklar olduğuna işaret edilir (Müslim, "İmân", 243). Bütün hadis kaynaklarında benzer ifadelerle kaydedilen konuyla ilgili hadislerin birinde din kardeşliği ve sosyal barış için gerekli görülen hususlar şu şekilde sıralanır: "Dedikodunun peşine düşmeyin, başkalarının kusurlarını araştırmayın, birbirinize *haset* etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, kin gütmeyin. Ey Allah'ın kulları, kardeş olun!" (Buhârî, "Edeb", 57, 58; Müslim, "Birr", 24, 28, 30, 32).

Hâris el-Muhâsibî'den itibaren *haset* konusunu ele alan İslâm ahlâkçıları bunun genellikle aralarında meslekî, iktisadî, ilmî, siyasî, içtimâî münasebetler bulunan insanlarda ortaya çıktığını belirtir ve başkalarının maddî veya mânevî bir nimete sahip olması karşısında insanın başlıca üç tepki gösterdiğini ileri sürerler. Başkasının bir nimete kavuşmasını çekemeyip ondan mahrum kalmasını temenni etmeye *haset*, böyle bir kötü niyet taşımadan o nimetin benzerine kendisinin de nâil olmasını arzulamasına gıpta, bu arzuyu gerçekleştirme yönünde çaba göstermeye ve olumlu bir rekabet içine girmeye "münâfese" denilmiştir (meselâ bk. Hâris el-Muhâsibî, s. 475-477; Mâverdî, s. 382-383; Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zer'â*, s. 348-349; Gazzâlî, III, 236, 239). Bütün ahlâkçılar ilgili âyet ve hadislerle dayanarak, ayrıca psikolojik ve sosyal zararlarını göz önüne alarak *hasedi* haram saymışlardır. Kaynaklarda, İblîs'in Âdem'i kıskanmasına da atıfta bulunularak *hasedin* şeytanî bir huy olduğu ifade edilir; İblîs'in Âdem'i kıskanması gökte işlenen ilk günah, Kâbil'in Hâbil'i kıskanması da yerde işlenen ilk günah olarak değerlendirilir (meselâ bk. Mâverdî, s. 381; Kurtubî, V, 251). Gıpta ve münâfese meşrû kabul edilmekle birlikte, insanların bir rekabet anlayışı içinde yap-

tıkları işlerin hükmüne göre münâfese-nin de vâcip (farz), müstehap, mubah veya haram olabileceği belirtilir (Hâris el-Muhâsibî, s. 477-479, 490; Gazzâlî, III, 236, 237-238).

Hasedi gıpta ve münâfeseden ayıran en önemli fark, haset kavramının "bencillik ve çekememezlik" anlamına gelmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim bazı kötü niyetli kişilerin elde edecekleri imkânlarla fitne ve fesat çıkarmak gibi zararlı faaliyetlerde bulunmasından kaygı duyulduğu için bunların o imkânlardan mahrum kalmasını arzulamakta sakınca görülmemiştir (Gazzâlî, III, 236). Buna göre haram olan haset, başkasının meşrû yoldan sahip olduğu bir imkândan dolayı insanın kıskançlık duygusunun etkisine kapılarak kendisine bir yararı olmasa bile o nimetin elden çıkmasını istemesidir. Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn'* de yer alan ve sonraki bazı âlimlerce aynen iktibas edilen (meselâ bk. Fahred-din er-Râzî, III, 238-244) hasetle ilgili tahlillerinde, muhtemelen Ebû Bekir er-Râzî'nin *et-Tıbbü'r-rûhânî*'deki (s. 50-52) psikolojik-ahlâkî değerlendirmelerinden de faydalanarak bir tür ruhî hastalık saydığı bu duygunun insan tabiatındaki bencillik eğiliminden, dolayısıyla başkalarının kendisinden daha üstün durumda olmasına tahammül edememesinden kaynaklandığını, bu halin onu bir tür bunalıma soktuğunu söyler. Böyle bir durumda hasetçi, ya kendisinin kıskandığı kişinin düzeyine yükselmesini veya onun kendi seviyesine düşmesini arzular ve ancak bu arzusu gerçekleşince bunalımdan kurtulur. İnsanlar, yaratılıştan bir kıskançlık duygusu taşımalarına rağmen aklın ve dinin buyruğuna uyarak bu duyguyu baskı altında tutabilir, onun etkisine kapılmaktan kendilerini koruyabilirler; bu şekilde dinî ve ahlâkî sorumluluktan da kurtulurlar. Zira haset duygusunu bütünüyle yok etmek herkes için mümkün değildir (Gazzâlî, III, 238-239).

İslâm ahlâkçıları, haset duygusunu ortadan kaldırmanın veya etkisinden korunmanın bazı yollarına işaret ederler. Bunun için öncelikle hasedi doğuran sebeplerin bilinmesi gerekir. Ebû Bekir er-Râzî hasedi, cimrilik ve aşırı ihtirasın birleşmesinden doğan psikolojik bir hastalık olarak görür ve ahlâkî eğitimcilerinin kötü insanı, "başkalarının zarara uğramasından zevk duyan kişi" diye tanımladıklarını hatırlatarak bu tanımda hasedin esas alındığını söyler (*et-Tıbbü'r-rûhânî*, s. 48). Gazzâlî ise Muhâsibî'nin *er-Ri'âye*'sinden de faydalanarak hasedin

sebeplerini şöyle sıralar: Düşmanlık ve kin gütme, üstünlük duygusu, kibir, böbürlenme, ulaşılmak istenen şeylerden mahrum kalma korkusu, makam ve mevki tutkusu, nefsin kötülük ve çirkinliği. Gazzâlî, bu sonuncu halin belli bir sebebinin bulunmadığını, bu durumdaki insanlar, Allah'ın nimetlerini herkesten kıskanan aşağılık bir tabiata sahip oldukları için bunlardaki haset duygusunu tedavi etmenin çok zor olduğunu belirtir (*İhyâ'*, III, 242-243).

İslâm ahlâkçıları, hasedi bir tür ruh hastalığı saydıkları için bunun öncelikle kıskanan kimsenin kendisine zarar verdiğini, çünkü onu mutsuz kıldığını söylerler. Kindî, İslâm dünyasında felsefî mahiyette telif edilmiş ilk ahlâk kitabı olan *el-Hile li-def'î'l-aḥzân* adlı risâlesinde hasedi bir üzüntü ve dolayısıyla mutsuzluk sebebi olarak gösterir (s. 17-18). Ona göre haset ruhu kirleten bir kusurdur ve şerhlerin en fenasıdır. Haset, başkasının zarar görmesini isteme duygusu olduğuna göre bir kötülük sevgisidir. Kötülüğü sevenin kendisi de kötüdür; insanların en kötüsü ise dostlarının zarara uğramasına sevinen kimsedir. Ebû Bekir er-Râzî ise hasedi hem bedenî hem ruhî tahribata, zihnî ve amelî verimsizliğe yol açan bir hezeyan durumu olarak değerlendirir ve bundan dolayı hasedin kıskanılandan çok kıskanan kimseye zarar verdiğini söyler (*et-Tıbbü'r-rûhânî*, s. 51-52).

Kaynaklarda haset hastalığının ilim ve amelle tedavi edilebileceği belirtilir. İlim sayesinde kişi bu duygunun mahiyeti, sebepleri ve zararları hakkında bilgi edinir; amelle de haset duygusuna yol açan sebeplerin aksi istikametindeki davranışlara kendini zorlayarak kıskançlık eğilimlerini ortadan kaldırır veya hafifletir ya da bu eğilimlerin baskısından kurtulma imkânına kavuşur. Konuyu ahlâk eğitimi açısından ele alan müslüman ahlâkçıları arasında bilhassa Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn'* de "kalbi haset hastalığından kurtaracak tedavi yöntemleri" başlığı altında inceleyerek başarılı tahliller yapmıştır. Daha önceki ahlâk kitaplarında yer alan bilgilerin bir terkibi olan bu bölüm mükemmel bir ahlâk pedagojisi ihtiva eder. Bu tür eserlerde hasedin insan tabiatının derinliklerine kök salmış, sökülüp atılması zor bir duygu olduğu gerçeği göz önüne alınarak kişinin sorumluluğu bu açıdan değerlendirilir. Buna göre haset fiilin değil kalbin niteliğidir. Nitekim Kur'an'da buna işaret eden âyetler vardır (meselâ bk. Âl-i İmrân 3/120; en-Nisâ 4/89; el-Haşr 59/9). Bu sebeple in-

san, içindeki haset duygusuna rağmen düşünce ve davranışlarını bu duygunun etkisinde kalmadan aklın ve dinin gerekli gördüğü biçimde düzenler; ayrıca böyle bir duygu taşıdığı için kendini eleştirme erdemini gösterirse görevini yerine getirmiş, sorumluluktan kurtulmuş olur. Bunun ötesinde dünya hazlarına ilgi duyduğu sürece haset duygusunu tamamıyla söküp atması mümkün değildir. Gazzâlî, meselenin bu kısmında tasavvufî üslûba yönelerek böyle bir sonuca ulaşmanın ancak insanların kendileriyle ilgilenmeyi bir yana bırakıp her şeye ve herkese rahmet gözüyle bakmak, bütün insanları Allah'ın kulları ve onların bütün davranışlarını da Allah'ın fiilleri olarak görmekle mümkün olabileceğini ifade eder. Haset duygusunun oluşması ve güçlenmesinde, kişinin kendini başkalarından daha aşağı seviyede görmesinden doğan kompleksin büyük etkisi vardır. Bu sebeple çalışarak giderilebilecek zaafaların bertaraf edilmesi için elden gelen gayretin sarfedilmesi hasedin önemli tedavi yollarından biri olarak kabul edilmelidir.

Bazı kaynaklarda, kendisine haset edilen kişinin hasetçiden gelebilecek zararlardan korunması için hangi tedbirlere başvurulması gerektiğine ilişkin önerilere de yer verilmiştir. İbn Kayyım el-Cevziyye çeşitli âyetlere dayanarak bu önerileri şöyle sıralar: Hasetçinin şerrinden Allah'a sığınmak (Gâfir 40/56; el-Felak 113/1-5), takvâya yönelmek, Allah'ın emir ve yasaklarına uymak (Âl-i İmrân 3/120), hasetçiye karşı sabırlı olup onunla çatışmaktan, ona ezâ vermekten sakınmak (el-Hac 22/60), Allah'a tevekkül etmek (et-Talâk 65/3), düşüncesinde hasetçiye yer vermemek, ihlâsla Allah'a yönelmek (Yûsuf 12/24; Sâd 38/82-83), hasetçinin kendisine musallat olmasını bir musibet kabul edip bu musibete sebep olabilecek günahlarından tövbe etmek (Âl-i İmrân 3/165), mümkün olduğu kadar ikram ve ihşanda bulunarak hasetçinin zararından korunmak, hasetçi ve muzır kimselerin kalplerindeki kötülük ateşini onlara iyilik ederek söndürmek (el-Kasas 28/54; Fussilet 41/34-36), tasavvufî tevhid anlayışıyla bütün olup bitenleri Allah'ın iradesine bağlamak ve yalnız O'nun koruyuculuğuna sığınmak (*Zemmü'l-hased*, s. 29-45). Bunların yanında Allah'ın mad-dî ve mânevî lütuflarına mazhar olan kişinin israftan kaçınması, davranışlarını başkalarının kıskançlığına sebep olmayacak şekilde ayarlaması gerekmektedir. Bu hem dinî bir görev hem de insana karşı bir nezaket kuralıdır.

Edirne Müftüsü Fevzi Efendi, haset yüzünden sıkıntıya uğrayanları teselli etmek ve hasedin zararlarını anlatmak üzere *Tesliyetü'l-mahsûdîn* adıyla bir kitap yazmıştır (bk. FEVZİ EFENDİ, Edirne Müftüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hşd" md.; a.mlf., *ez-Zer'â ilâ mekârimi's-şer'i'a* (nşr. Ebû'l-Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 348-349; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hşd", md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hşd" md.; *Müsned*, II, 9, 36; Buhârî, "İlim", 15, "Zekât", 5, "Ahkâm", 3, "Edeb", 57, 58; Müslim, "İmân", 243, "Birr", 24, 28, 30, 32; İbn Mâce, "Zühd", 22; Ebû Dâvûd, "Edeb", 44; Nesâî, "Cihâd", 8; Hâris el-Muhâsibî, *er-Ri'âye li-hukûkullâh* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1405/1985, s. 475-502; Kindî, *el-Hile li-def'i'l-aHzân* (nşr. Abdurrahman Bedevî, *Resâ'il felsefiyye* içinde), Beyrut 1983, s. 17-18; Ebû Bekir er-Râzî, *et-Tibbû'r-rûhânî* (nşr. P. Kraus, *Resâ'il felsefiyye* içinde), Kahire 1939 → Beyrut 1402/1982, s. 48-54; Mâveridî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Beyrut 1408/1988, s. 380-387; Gazzâlî, *İhyâ'*, Kahire 1387/1967, III, 232-249; Fahrreddin er-Râzî, *Me-fâtihu'l-gayb*, III, 238-244; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 71; V, 251-252; XX, 259-260; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ze'mmü'l-hased ve ehlih*, Amman 1406/1986; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, I, 436, 439-440; Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXX, 284-285; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 6402-6403.

MUSTAFA ÇADIRICI

HASÎ

(bk. HADİM).

HASİB

(الحسیب)

Allah'ın isimlerinden
(esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte "saymak, hesap etmek" anlamına gelen *husbân* (*hisâb*) masdarından sıfat olup "her şeyi saymışçasına bilen, hesaba çeken" demektir. *Hasib*, ayrıca "asaletli ve şerefli olmak" anlamındaki *haseb* masdarıyla bağlantılı olarak "yüce ve şerefli" mânasına geldiği gibi if'âl babındaki kullanılışından hareketle "yeten, kâfi gelen" anlamında da kabul edilebilir. Arap dili âlimi Zeccâc, Allah'ın *hasib* ismine "kullarına yeten" mânasını verdikten sonra kelimenin "mahsûb" (lutf ve ihsanları sürekli olarak hesap edilen) anlamına da gelebileceğini söyler (*Tefsîru esmâ'llâhi'l-hüsnâ*, s. 49). İbn Manzûr da, "Allah her şeyin hesabını arayan"dır" (en-Nisâ 4/86) meâlindeki âyeti örnek göstererek *hasib* ismine "her şeyi yeterince bilen, koruyan, ceza veya mükâfat olarak karşılığını veren" şeklinde anlam vermiştir (*Lisânü'l-Arab*, "hşb" md.).

Husbân kavramı Kur'an-ı Kerim'in otuz yedi âyetinde Allah'a izâfe edilmiştir. Bunlardan yirmi yedi âyette fiil veya isim kalıbında olup "hesaba çekmek" mânasındadır. Yedisi mütekellem, gâib veya muhatap zamirlerine muzaf olmuş *hasb* isminden, üçü de *hasib* kelimesinden ibaret olup "yetmek, kâfi gelmek" anlamında kullanılmıştır (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hşb" md.). İbnü'l-Cevzî, Kur'an'da çokça zikredilen *hisâb* kelimesinin Allah'a nisbet edildiği âyetlerde "kâfi gelmek, hesaba çekmek, amelinin karşılığını vermek" anlamlarına geldiğini söyler (*Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 250-251; ayrıca bk. *HİSÂB*). Kifâyet mânası ifade eden *hasb* kelimesi, inkârcıların ve münafıkların İslâm dini ile mensupları aleyhine sinsî faaliyetlerine karşı Hz. Peygamber'in ve müminlerin mânevî güçlerini korumalarını, ümitlerini yitirmemelerini ve Allah'ın kendilerini savunup koruyacağı şuurunu zinde tutmalarını tavsiye eden âyetler içinde yer alır. Bir âyette de (et-Talâk 65/2-3) eşler arasında anlaşmazlık ortaya çıktığında tarafların, özellikle erkek tarafının âdilâne ve insanî duygularla davranması emredilmekte ve Allah'ın kendisine tevekkül eden kimseye yeteceği belirtilmektedir. *Hasib* isminin yer aldığı üç âyetin birinde (en-Nisâ 4/6), yetim mallarını elinde bulunduranların dü-rüst davranmalarının gerektiği anlatıldıktan sonra her şeyi en küçük ayrıntılarına varıncaya kadar bilen Allah'ın bütün davranışların hesabını soracağı ifade edilmektedir. Diğer âyette (en-Nisâ 4/86) görgü kurallarından selâmlaşma konusu üzerinde durulmakta ve bir kimseye verilen selâmın samimi bir ilgiyle cevaplandırılması gerektiği vurgulanmakta, ardından da Allah'ın her şeyin hesabını soracağı bildirilmektedir. Fahrreddin er-Râzî'nin de işaret ettiği gibi her iki âyette yer alan *hasib* ismi hem hesap soran hem de kendine kâfi gelen mânalarını taşımaktadır (*Me-fâtihu'l-gayb*, IX, 200; X, 222). Üçüncü âyette ise (el-Ahzâb 33/39) başta peygamberler olmak üzere ilâhî emirleri insanlara tebliğ edenlerin Allah'tan başka kimseden korkmadıkları, zira Cenâb-ı Hakk'ın herkese kâfi geldiği belirtilmektedir. Bu âyetteki *hasib* isminde "yeten, kâfi gelen" mânası galiptir (Taberî, XXII, 12; Beyzâvî, III, 385).

Husbân masdarından türeyen çeşitli kelimeler sözlük anlamları ile muhtelif hadislerde de kullanılmıştır (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "hşb" md.). *Hasib* ismi, *Kütüb-i Sitte* içinde doksán dokuz ismi

ih-tiva eden esmâ-i hüsnâ listesine yer veren muhaddislerden Tirmizî rivayetinde yer almışken ("Da'avât", 82) İbn Mâce'de mevcut değildir. Bu ismin geçtiği bir hadisin meâli şöyledir: "Sizden biriniz arkadaşını mutlaka övmek istiyorsa, 'Fîlânın şöyle söyle olduğunu zannediyorum, bununla birlikte herkesin iç yüzünü bilip onu hesaba çekecek olan Allah'tır, kimseyi Allah nezdinde tezkiye edemem' desin" (*Müsned*, V, 41, 45, 46, 47; Buhârî, "Edeb", 54, 95; Müslim, "Zühd", 65).

Hasib ismiyle temel mânalarından birinde eş anlamlı olan *kâfi*, müslümanlar arasında bilinen esmâ-i hüsnâ içinde yer almamakla birlikte bunun masdarı olan *kifâyet* Kur'an-ı Kerim'in yirmi dokuz yerinde çeşitli fiil sigalarıyla, bir yerde de sıfat olarak ve ilâhî isim durumunda (bi-kâfîn) Allah'a nisbet edilmektedir (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "kfy" md.). Râgıb el-İsfahânî, kelimenin kök anlamını "ihtiyacı gidermek ve amaca ulaştırmak" şeklinde açıklamıştır (*el-Müfredât*, "kfy" md.). Buna göre kâfi "yeten, kulun ihtiyaçlarını giderip onu muradına erdiren" mânasına gelir. Kifâyet kavramı çeşitli âyetlerde Allah'a izâfe edilirken bu yeterlik ve himayenin hangi bakımdan olduğunu belirten ve çoğu esmâ-i hüsnâdan olan sıfat kalıbındaki şu isimler kullanılmıştır: *Hasib* (hesaba çeken), *velî* (yardımcı ve dost), *nasîr* (yardımcı), *âlim* (hakkiyla bilen), *şehîd* (her şeyi gözlemiş olarak bilen), *vekîl* (güvenilip dayanılan), *habîr* (her şeyin iç yüzünden haberdar olan), *basîr* (gören), *hâdî* (kılavuzluk eden).

Kifâyet kavramı birçok hadiste de fiil sigalarıyla Allah'a nisbet edilmekte olup (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "kfy" md.) kâfi Tirmizî rivayetinde yer almamakla beraber İbn Mâce'nin listesinde mevcuttur ("Du'â", 10). İbn Hacer de Kur'an'a dayanarak düzenlediği esmâ-i hüsnâ listesine kâfi ismini almıştır (*DîA*, XI, 408). Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre Hz. Peygamber'in yatağa girerken okuduğu dualardan biri şöyledir: "Bizi türlü nimetlerle besleyen, ihtiyaçlarımızı gideren (kâfi) ve bizi barındıran Allah'a hamdolsun! Nice insanlar vardır ki isteklerini yerine getirecek ve kendilerini barındıracak kimseleri yoktur" (Müslim, "Zikir", 64).

Âlimler genellikle *hasib* ismini "kâfi gelen, hesaba çeken, şeref ve yücelik sahibi" mânaları çerçevesinde ele almışlardır. İmam Mâtürîdî, Nisâ sûresinde geçen *hasib* ismini (4/86) *şehîd* (her şeyi gözle-